

Zdenko Škreb/Ante Stamać

Uvod u književnost

Teorija, metodologija

3. prerađeno izdanje

sjaj« (Brentano). Ovim i srodnim izražajima romantičari su zadužili suvremenu poeziju.

Veliki je broj istaknutih predstavnika romantizma u svim zemljama, a kako nabrojanje pjesnika ovdje nema neku naročitu vrijednost, to ih i nećemo poimence navoditi. Istaći ćemo da su ruska i većina ostalih slavenskih književnosti tek od doba romantizma dale djela koja po svom značenju prelaze nacionalne granice i postaju svojom svjetske književnosti. Njemački je romantizam izvršio snažan utjecaj svojim programatskim značenjem i jezično-folklornim istraživanjem, a dugujemo mu i savršena ostvarenja lirske poezije. Ovo posljednje vrijedi i za engleski romantizam, koji je uz to dao i uzor romantičkog pjesnika — u liku Byrona, najizrazitijeg predstavnika romantičarskog individualizma.

REALIZAM je orijentacija evropskih književnosti koja obuhvaća razdoblje otprilike između g. 1830. i 1870. Naziv je izveden od latinskog pridjeva *realis*, a ovaj dolazi od imenice *res* = *stvar*, po čemu bi se moglo zaključiti da je težnja realizma da prikaže stvari onakve »kakve jesu«, zbilju u njezinu neizobličenu i nepatvorenu liku. Na ustuk ovoj jednostavnoj ali netočnoj definiciji moglo bi se reći da su i ranije književne epohe na svoj način odražavale zbilju — jer bi inače stajale izvan povijesti.

Valja prije svega imati na umu da je navedeno vremensko razdoblje epoha kada je građanska klasa zapravo već izvojevala svoja prava te dijelom i formalno potvrdila svoju vlast. Sada je ona počela graditi kulturu na drugim osnovama nego ranije. Dok je u periodu borbenoga uspona prevladavala kultura *ideja*, u doba ekonomske i političke vlasti ustaljuje se interes građanina za svakodnevnu stvarnost. Stilsko načelo *izbora*, po kojemu svaka umjetnička epoha nalazi područje pojava i pitanja koje je za nju od značenja, koje je vrijedno prikazivanja — to načelo djeluje, dakako, i u realizmu. Posljedica toga novog umjetničkog izbora jest, u isti mah, proširenje i suženje literarne tematike. Predmetom književnog izražavanja postaje sva širina građanske svakidašnjice i psihičkoga života čovjekova, dok, s druge strane, slobodna igra mašte (u romantičkom smislu) i filozofska refleksija sve više iščezavaju. Jenjava i zanimanje za povijesnu građu,

za prošlost, koja je u romantičara bila tako visoko u cijeni. Književnost još ne teži da se približi znanosti (kao u naturalizmu), ali se gotovo neprimjetno služi njenim iskustvima. Ne zaboravimo da je sredina 19. stoljeća zabilježila dotad nezapamćen uspon društvenih (Marx) i prirodnih znanosti, pa taj razvitak nije mogao ostati bez utjecaja na književnost. Materijalizam i pozitivizam u filozofiji također su učinili svoje — napose u buđenju zanimanja za sociološka i psihološka pitanja. Uza sve to ocrtavaju se sve jače društvene suprotnosti kapitalizma, neskladne perspektive, pa zato i nije čudo što realizam — koji doista zaslužuje to ime — ne obilazi i ne prešućuje nakazne crte zbilje. Zato ga s pravom nazivamo i kritički realizam; pri tom, dakako, i ne pomišljamo na nekakvu naučnu kritiku ili čak na otvorenu osudu. Realist — premda ne idealizira — i suviše cijeni zbilju koju je umjetnički otkrio i koja ga privlači a da bi se udaljio ili otuđio od nje. Po tome se realizam i razlikuje od strujanja epohe koja ga smjenjuje: stvarnost, ma kakva bila, za realiste je privlačna i zanimljiva, pa je valja i prikazivati.

Svoj najčistiji izraz našao je stil realizma u romanu i u pripovijetki, no napose u romanu. Zapravo je tek realizam u praksi izvojevao romanu ono značenje koje je taj do danas zadržao. Kada danas netko spomene roman, i nesvjesno pomišljamo na društveni roman kakav je stvorio realizam. Oznaka »društveni« znači da predmetom književnog interesa postaju društvena pitanja, pa tako u vidokrug piščev ulaze svi slojevi društva (i tadašnji tzv. niži), a ne samo povlašteni, kao što je to ranije bio slučaj. Psihološka analiza ne zaustavlja se kod pojedinca, već zahvaća širok sloj društvenih tipova, ostvaruje psihologiju društva i miljea. Čovjeka realisti ne prikazuju izolirano, kao idealni »tip«, već uvijek kao društveno biće. No zacijelo je najvažnije otkriće realista razotkrivanje i umjetničko prikazivanje pokretnih motiva i snaga koji vladaju društvenim životom: novac, ekonomska zavisnost, konvencije (i konvencionalnost). Sva ta svakodnevna zbiljanja ulaze u roman, stvaraju širinu vidokruga koja mu je otada svojstvena. Značajno je da realisti građu za svoja djela nalaze u svojoj sredini, u svijetu što ga neposredno poznaju, pa ih stoga slabo privlači starija, već obradivana književna građa, tradicionalni motivi s područja književne baštine. I realisti se znaju poslužiti izvanrednim

zanimljivim događajem («novelističkom» fabulom), ali ne za volju onoga što fabulu izdiže i izdvaja iz kruga svakodnevnih situacija — kao što je pristajalo romantičarima — već zbog značajnih i tipičnih crta u odnosu na određene društvene prilike. U estetici realizma karakteristični elementi znače isto što i tipični. (Odatle i stanovita sklonost realista da svoja zapažanja uopćavaju.) U tom smislu valja shvatiti poznate Engelsove riječi da se iz Balzacovih djela čak i s područja ekonomike može više saznati nego iz knjiga svih stručnjaka (povjesničara, ekonomista, statističara) toga doba. Time dakako nije rečeno da književno djelo ima samo dokumentarnu vrijednost, jer bismo u tom slučaju morali priznati da ekonomisti i statističari ipak pružaju kudikamo pouzdaniju građu nego Balzac. Realisti u svom sagledavanju zbilje koja ih okružuje nipošto ne prestaju biti umjetnici; konkretno iskustvo i umjetnička realnost za njih nisu suprotnosti.

Često čitamo da je jezik realista »jednostavan«, da je stil realizma »jasan i svima razumljiv«. Premda to nije netočno, ipak ga time nismo ni približno okarakterizirali. »Razumljivost« prije svega odatle što se govori o stvarima koje su manje-više svima poznate i razumljive, a likovi romana, pripovijedaka i drama govore jezikom sredine i vremena, svoga miljea. I staleške razlike ogledaju se u jeziku likova, pa se može reći da su tek realisti u potpunoj mjeri iskoristili — da ne kažemo: otkrili — stilske vrednote društvenih obilježja u jeziku. Njima je strana jednoobrazna stilizacija pjesničkog jezika koja je toliko dugo prevladavala u književnom (napose dramskom) izrazu. Na jezik realizma isto tako utječe okolnost da realisti u prilaženju stvarnosti u svoj svijet uključuje i neiscrpljiv niz stvari, predmeta i pojava, sve što ljudima služi pri radu i što ih okružuje u njihovu domu. Tako je o realistima rečeno da su pored svakidašnjice ugledali poeziju stvari i predmeta, odnosno bolje ćemo reći: afektivnu vrijednost koju im pridaju ljudi. Pisac se uz to ne zadovoljava time da te stvari priopći simbolički ili da ih sažme pod neki opći pojam; težnja mu je, naprotiv, da ih konkretizira, nazove njihovim stvarnim, pravim, »ime-
nom«. Odatle »vjerna« atmosfera sredine koja zrači iz tekstova realista.

— Iz svega toga proizlazi da u realizmu vlada **proza**, jezični izraz koji će se najlakše, najprirodnije približiti

jeziku društvenog općenja. Prozni je izraz sposoban, dakako, da ponese i drukčija umjetnička nastojanja, ali je ovdje potreba za njim prirodno izrasla iz opće stilske koncepcije.

Na području lirike realizam nije ostvario izraz koji bismo mogli nazvati specifično njegovim, mada i u lirici nailazimo na pojave kojima u ranijem lirskom izrazu nije bilo mjesta, pa ih možemo smatrati obogaćenjem poezije iz duha realističkoga gledanja. Realisti čovjeka prikazuju kao društveno biće, dok u intimnoj lirici čovjek, naprotiv, progovara kao individualno biće s razvijenim senzibilitetom. Razumljivo je da realisti, prema tome, u lirici nisu mogli razviti svoje prave umjetničke težnje i sklonosti. To je, uostalom pojava koja se očituje gotovo u svim stilskim epohama: da pjesnici pojedine epohe svoj pjesnički svijet izražavaju povjeravajući se jednoj književnoj vrsti, a zapostavljaju drugu, itd. Sigurno je da će njegovati one oblike koji će ponijeti njihove koncepcije.

Kazali smo da je epoha realizma svoj stil oblikovala u romanu, pa su najznačajniji romanopisci toga vremena ujedno i najizrazitiji predstavnici realizma. Spomenut ćemo Balzaca, Stendhala i Flauberta iz francuske književnosti, Dickensa i Thackeraya iz engleske, pa velike ruske romanopisce 19. stoljeća: Gogolja, Turgenjeva, Gončarova, Tolstoja i Dostojevskoga.

O NATURALIZMU, književnoj koncepciji u drugoj polovini 19. stoljeća, često je rečeno da se dosljedno nadovezuje na realizam, da ga dalje izgrađuje. No to je samo djelomice točno. Istina, i naturalisti daju prednost romanu i pripovijetki — pored drame, koja zauzima istaknuto mjesto; pa ipak se svijet što ga oni prikazuju bitno razlikuje od onoga u realistâ. A to nije samo posljedica vanjskih promjena na svim područjima koje zahvaća društveni razvitak, promjena koje proširuju književnu tematiku. Razlozi leže dublje. Nije slučajnost što se naturalizam javlja upravo u doba kada je građanstvo, pošto je u potpunosti izvojevalo svoju političku pobjedu, počelo i ideološki opravdavati i tumačiti nastalo stanje. Povijest je za građanina učinila svoje, pa ga zato pitanje povijesnoga razvitka više ne zanima. Ovakvu raspoloženju odgovara učenje koje sudbinu čovjeka odvaja od društvene, povijesne pozadine, a po kojemu je čovjek proizvod bio-

loških i geografskih okolnosti: rase, okoline, pa čak i podneblja. Na književnost je ovo naziranje utjecalo naročito u obliku u kojem ga je iznio francuski učenjak Hippolyte Taine (1828—1893). Istinu o čovjeku i društvu reći će — po mišljenju naturalista — književno djelo onda kad se pisac posluži metodama prirodnih znanosti i sve zbivanje prikaže u svjetlu spomenutih faktora. I naturalisti smatraju da svijetom vlada zakonitost: to je fiziološka ili mehanička kauzalnost zbivanja. Nije stoga čudo što će pažnju naturalista privući naročito oni ljudski tipovi i društveni slojevi u životu kojih misle naći potvrdu svojih nazora ili koji izazivaju imanentnu kritiku društvenih odnosa prikrivenih konvencionalnim javnim lažima. Odatle prikazi nakaznih strana života u naturalista — a ne zbog nekih nerazjašnjivih sklonosti u samih pisaca, kako se to ponekad tvrdi.

Vjerno bilježenje svih pojedinosti s područja koje će pisac prikazati u svom djelu — to je osnovni zahtjev naturalističke estetike. Književno djelo ne nastaje iz piščeve mašte, već iz niza zabilješki koje autor marljivo i savjesno prikuplja »na samome mjestu«. Roman ili drama tako postaju neka vrsta društvenoga dokumenta koji se od ostalih, neumjetničkih vrsta dokumentacije razlikuje po načinu djelovanja i po jezičnom izrazu. U ovakvim djelima nema mjesta velikim »junacima«, natprosječnim ljudima s burnim strastima; svi likovi moraju biti prosječni ljudi, ne smiju se izdizati iznad razine građanskoga načina života, građanske svakidašnjice. Međutim, upravo su ovime naturalisti čak i nesvjesno izrekli oštru osudu zbilje u kojoj žive: građanskoj stvarnosti sitnih i prljavih interesa, koja koči slobodan i svestran razvitak čovjekov. Ovim zahtjevima, koje je iznio najistaknutiji predstavnik naturalizma, francuski romanopisac Zola, pridružuje se i treći: književnik je zapisničar, prikupljač građe za povijest društva, pa njegova ličnost ni u kojem obliku ne ulazi u književno djelo. »Pisac nije moralist, već anatom koji želi reći samo ono što je našao u mrtvom tijelu... Romanopisac se drži po strani, i to, u prvom redu, iz umjetničkih razloga, da bi njegovo djelo sačuvalo svoje bezlično jedinstvo i karakter zapisnika koji je zauvijek uklesan u mramor...« (Zola). Uzorom književnika postaje učenjak — bolje reći, njegova težnja da bude objektivan. Stoga iz romana iščezava pripovjedač, čitao-

čev osobni vodič, koji se prije — još i u romanu realizma — koristio svakom prilikom kako bi ga podsjetio na to da mu pripočuje pripovijest, da pripovijeda jezikom umjetnosti.

Najizrazitije se te težnje ogledaju u Zolinim romanima, koji čine golem ciklus posvećen prikazu nagona i strasti u životu pojedinaca i društva. Pisac ne zazire da opiše i najodbojnije fiziološke pojedinosti, pa možemo reći da od vremena naturalizma gotovo i nema strana života koje ne bi mogle postati predmetom književnog izraza. Načelo se snažno odrazilo u dramskom stvaranju naturalista. Značajno je za stil naturalističke drame da se rado pridržava triju »jedinštava« (radnje, vremena i prostora), kako bi prikaz sredine i atmosfere bio što uvjerljiviji. Pri tom radnju, dramsku fabulu, dopada najmanja uloga; ona samo služi povezivanju situacija koje osvjetljavaju karakterne crte dramskih likova — dakako, u duhu naturalističke teorije. I slika pozornice mora do u tančine prikazati prostor zbivanja, pa su stoga scenske upute u tekstovima naturalista veoma opsežne. Jezik tih djela u oštroj je opreci sa svakom pjesničkom stilizacijom; on je, štaviše, vješt odraz govornoga jezika, sa svim značajkama koje pristaju društvenim ili individualnim osobinama likova. Čak će i govorni odlomci u narječju ili na kojem stranom jeziku ući u tekst ako to zahtijeva prikazana sredina.

Pored Francuza Zole i Maupassanta (utemeljitelja naturalističke novele) istaknuto mjesto među naturalistima pripada Skandinavcima Ibsenu i Strindbergu, koji su svojim dramama izvršili znatan utjecaj na gotovo svu kasniju dramsku literaturu. I njemački naturalizam dao je najbolja ostvarenja na području drame, napose u ranim djelima Gerharta Hauptmanna.

Usporedno s naturalizmom stala su se javljati i neka druga književna shvaćanja koja su potkraj stoljeća sve više potiskivala naturalizam i dala smjernice književnom životu sve do pred prvi svjetski rat. Nazivi koji treba da okarakteriziraju stil ovoga razdoblja raznoliki su: govori se o impresionizmu, simbolizmu, neoromantici, a u nas se obično upotrebljava naziv »moderna«. Mada se ne radi o posve istovjetnim pravcima, ipak oni imaju mnogo toga zajedničkoga, pa se stoga za jedan dio tendencija u um-

jetničkom pluralizmu razdoblja nameće kao opća oznaka pojam *esteticizam*. Lako ćemo ovu riječ dovesti u vezu sa srodnim pojavama: s estetikom, s estetskim doživljavanjem i sl. No što bi ovdje značilo da neki umjetnički nadzor služi ljepoti, stvaranju ljepote? Odgovor će dati činjenica da poklonici esteticizma ljepotu smatraju nečim što je samo sebi svrha, što je nezavisno od svih ostalih životnih pojava. Francuski pjesnik Baudelaire, jedan od preteča moderne poezije, izrekao je to jezgro: »Poezija nema drugi cilj nego sebe samu.« A jedan od njegovih sljedbenika, zastupnik »čiste poezije« Mallarmé, poželio je da pjesnički čin bude filter koji će iz jezika odstraniti sve što se odnosi na neposrednu, pogotovo na ružnu zbilju. Umjetnik, stvarajući svoja djela, ne služi nikomu drugom do umjetnosti samoj jer umjetnost ne treba nikakva opravdanja za svoje postojanje. Iz ovoga proizlazi naziranje da umjetnika uz društvenu zajednicu ništa ne vezuje — osim jezika, pa i to samo u izvjesnoj mjeri. Nije ni potrebno naglasiti koliko je taj stav simptomatičan za stanje društva u kojemu društveni ideali više ne mogu pobuditi estetske. I ova umjetnost, kao i naturalizam, na prikriven način izriče osudu građanskom društvu koje umjetnika tjera u osamu, u onaj položaj izolacije kojemu pristaje slikoviti izraz o »kuli od slonove kosti«. Iako esteticistička shvaćanja dobrim dijelom znače pobunu protiv naturalizma (kojemu predbacuju da ne poštuje slobodu umjetnosti, da je vulgaran i sl.), ipak pored svih opreka ne treba izgubiti iz vida njihove zajedničke korijene: pasivno shvaćanje života, pa i nelagodu što je izaziva zaostavanje kobnih tendencija unutar suvremenog društva. Istinski umjetnici onoga doba ne cijene, čak i mrze društveni poredak u kojemu žive; apologetski odnos rijetka je iznimka. Među tipičnim reakcijama krajnosti su »aristokratska« izolacija i boemska egzistencija.

Ipak postoji bitna razlika između naturalizma i umjetnosti u vrijeme oko prijeloma stoljeća. Za naturaliste svijet je poprište zbivanja kojima jedinstvo daje prirodnoznanstvena kauzalnost. Međutim, generacija poklonika »čiste umjetnosti« ne poznaje, bolje reći ne priznaje više takvih načela. Ako je umjetnost utočište, ona mora biti rijedak plod odabrana ukusa, tvorevina koja je »iznad života«, posvećena i pristupačna uglavnom samo krugu tankočutnih ljubitelja. Pojam *čiste poezije* postaje uzorom i